

Schematyzmy diecezjalne z lat 1938–1939 jako źródło do badań nad parafiami zakonów męskich w Polsce. Analiza statystyczna, baza danych i aplikacja internetowa*

Robert Kozyrski

<https://orcid.org/0000-0001-5490-9410>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Zarys treści: Schematyzmy diecezjalne są ważnym źródłem do badań nad strukturami Kościoła katolickiego. W artykule do odtworzenia sieci parafii zakonnych wykorzystano wykazy z lat 1938–1939. Ich zawartość została przeniesiona do bazy danych. Na jej podstawie powstała aplikacja internetowa (mapa), dostępna pod adresem: <https://geo-ecclesiae.kul.pl/latin-church-1938/>. Dzięki użytym narzędziom cyfrowym udało się dokonać analizy geostatystycznej i dokonano interpretacji uzyskanych wyników.

Słowa kluczowe: schematyzmy diecezjalne, parafie zakonne, zakony męskie, Kościół rzymskokatolicki

Abstract: Diocesan directories are an important source for the study of the structures of the Catholic Church in Poland. The article uses lists from 1938–1939 to reconstruct the network of religious parishes. Their contents were transferred to the database, and a web application (map) was created on their basis, available at <https://geo-ecclesiae.kul.pl/latin-church-1938/>. Using digital tools allowed for conducting a geostatistical analysis and interpretation of the results.

Keywords: diocesan directories, monastic parishes, male orders, Roman Catholic Church

Schematyzmy diecezjalne stanowią wprost nieoceniony materiał do badań nad kościelnymi strukturami terytorialnymi, osadnictwem, demografią oraz są pomocne w różnego typu rozważaniach prozopograficznych i statystycznych¹. Nie oznacza to

wcale, że są źródłem prostym i łatwym w użyciu, zwłaszcza te z nich, które pochodzą z XVIII i XIX w., a sporadycznie z okresu wcześniejszego. Poważną przeszkodę w ich interpretacji stanowi język łaciński, powszechnie używany w komunikacji i liturgii w instytucjach

* Artykuł powstał w ramach realizowanego w latach 2022–2027 na KUL projektu, którego kierownikiem jest dr hab. Bogumił Szady, prof. KUL: „Podziały terytorialne Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej (X–XXI w.). Od harmonizacji danych do syntezy”, Ministerstwo Edukacji i Nauki. Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, nr NPRH/DN/SP/495771/2021/10.

¹ G. Karolewicz, *Z badań nad wezwaniami kościołów*, „Roczniki Humanistyczne”, 22, 1974, 2, s. 215–231; E. Gigilewicz, *Schematyzm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2012, kol. 1217; A. Kwaśniewski, *Rubrycele i schematyzmy diecezji kieleckiej (1808–1818)*, „Z dziejów Regionu i Miasta. Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej”, 4, 2013, s. 57–77; P. Kardys, *Rubrycele i schematyzmy diecezji żmudzkiej z lat 1853–1914 zachowane w archiwum diecezjalnym w Kielcach*, „Nasza Przyszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce”, 126, 2016, s. 291–319; B. Szady, *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, „Studia z Dziejów

Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 54, 2020, 2, s. 5–42; Ł. Krucki, *Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej (1532–2019)*, „Roczniki Teologiczne”, 67, 2020, 4, s. 5–39; S. Wnęk, *Geografia duchowości Galicji w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego na przełomie XIX i XX w. Wybrane zagadnienia*, w: *Małe miasta. Duchowość kanoniczna*, red. M. Zemło, Białystok 2020, s. 285–313; J. Szczepaniak, *Zawartość i katalog rubrycel diecezji krakowskiej z lat 1735–1811 znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 115, 2021, s. 471–502; M. Dębowska, *Schematyzmy diecezji łuckiej i żytomierskiej (1801–1938)*, w: *Archivum seu thesaurus Universitatis et acta aliorum officiorum. Studia ofiarowane dr hab. Annie Łosowskiej na czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Kuchciak, K. Skupiński, Lublin 2022, s. 307–320; J.R. Marczewski, *Rubrycele i schematyzmy diecezji lubelskiej w okresie międzywojennym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 122, 2024, s. 243–256.

kościelnych². Stąd też opracowania te nosiły różne nazwy, a do najpopularniejszych należały: *directio*, *directorium*, *elenchus*, *kalendarium*, *ordo* i *rubricella*³. Ze względów praktycznych najwcześniejsze schematyzmy były w zasadzie kalendarzami liturgicznymi, w których zawarte zostały wskazówki dotyczące codziennego odmawiania brewiarza i odprawiania mszy świętej⁴. Z czasem do tych swoistych kompendiów dodawano inne informacje, w szczególności dotyczące liczby i struktury dekanatów oraz parafii wraz z pracującymi przy nich duszpasterzami. W efekcie potencjalny badacz historii Kościoła dysponuje aktualnie bogatym studium źródłowym, które rejestruje zmiany zachodzące na obszarze diecezji w ciągu roku. Wiele diecezji polskich posiada nieomal pełny komplet schematyzmów mniej więcej od połowy XIX w.⁵ W praktyce schematyzmy są często wykorzystywane w badaniach

naukowych, jednak ich zawartość nie zawsze odpowiada – a przynajmniej w przeszłości tak było – rzeczywistości stanowi diecezji, do których się odnosiły. Dobrym przykładem obrazującym to zjawisko są wyniki projektu zrealizowanego przez zespół redakcyjny i autorski Ośrodka Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce KUL, w wyniku którego powstał Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805–2010⁶. W toku prac nad strukturą terytorialną (archi)diecezji zaistniała konieczność przeprowadzenia kwerendy archiwalnej polegającej na wykorzystaniu sprawozdań przesyłanych przez poszczególne dziekanów do kurii (konsystorza) w Lublinie z informacjami o stanie parafii. Z osobistego doświadczenia autora niniejszego artykułu wynika, że sporządzone i wydane drukiem na tej podstawie schematyzmy, zwłaszcza z przełomu XIX i XX w., zawierały pomyłki, głównie w obliczeniach statystycznych (np. liczby wiernych), a w wielu wypadkach powieły informacje z lat poprzedzających wydanie ostatniego tomu⁷. Działo się tak zawsze, kiedy dziekani nie byli w stanie przygotować i przesłać kompletu informacji o stanie parafii, stąd też zamieszczenie informacji z lat poprzedzających wydanie schematyzmu było konieczne ze względu na utrzymanie spójności całego dzieła. Z kolei proste błędy w obliczeniach statystycznych spowodowane były

² Szczególną rolę znajomości jęz. łacińskiego, „wspólnego języka Europy od 2000 lat”, w poznaniu przeszłości – dobrych wzorców i złych przykładów w swym artykule podkreśla Katarzyna Ochman. Zdaniem tej autorki brak w systemie edukacyjnym tego narzędzia, nawet przy szybkim rozwoju technologii umożliwiającej tłumaczenie łaciny na języki narodowe, doprowadzić może do utraty tożsamości europejskiej, K. Ochman, *Kulturowe i edukacyjne znaczenie łaciny*, „Edukacja”, 4, 2021, s. 75.

³ M. Stefanowski, *Rubryceli*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 33–34: P–Q–R, red. S. Gall i in., Kraków 1914, s. 353.

⁴ Dla przykładu najstarsze *directoria* diecezji chełmskiej z 1733 i 1738 r. zawierają tylko dwa działy: *Revoluciones annuae* i *Festa mobilia*. Zob. *Directorium officii divini pro diaecesi Chelmensi in annum Domini MDCCXXXIV embolismicum secundum post bissextilem*, [b.m.r.w.]; *Directorium officii divini pro diaecesi Chelmensi in annum Domini MDCCXXXIX qui est embolismicus et post bissextilem III*, [b.m.r.w.]. Pierwszy z wymienionych ma objętość 29 nieliczbowanych kart, z kolei drugi liczy 52 karty, również nieliczbowane. Oba *directoria* są udostępniane przez Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie.

⁵ Świetną egzemplifikacją omawianego zjawiska jest przypadek diecezji, a od 1992 r. archidiecezji lubelskiej. Ta powstała w latach 1805–1807 jednostka terytorialna Kościoła katolickiego w zasadzie od 1840 r. dysponuje niemal kompletnym zestawem schematyzmów, które udostępnia Biblioteka Uniwersytecka KUL oraz Wyższe Metropolitarne Seminarium Duchowne w Lublinie. Ponadto duża część tego zbioru została zdigitalizowana. Zob. <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14618#structure> [dostęp: 9 marca 2024]; <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14747#structure> [dostęp: 9 marca 2024]; <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14740#structure> [dostęp: 9 marca 2024]; <https://polona.pl/item/spis-kosciolow-i-duchowienstwa-diecezji-lubelskiej-1948,MTA2NzY5MjQ0/2/#info> [dostęp: 9 marca 2024].

⁶ *Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805–2010. The Historical Atlas of the Lublin (Arch)Diocese 1805–2010*, red. H. Gapski, Lublin 2011 (Geografia Historyczna Kościoła w Polsce, 1: Metropolia Lubelska. Archidiecezja Lubelska).

⁷ Należy zauważyć, że pomyłki i błędy w obliczeniach w XVIII, XIX, a nawet XX w. były dość powszechne, nie tylko w drukach kościelnych, ale też w różnego typu wykazach państwowych. Dla przykładu Henryka Kramarz po analizie roczników personalno-sprawozdawczych z lat 1776–1914, wydawanych przez Gubernium, a potem Namiestnictwo we Lwowie stwierdziła, że do najczęstszych błędów dochodziło w pisowni nazwisk, w wykazach dominiów szlacheckich oraz w adnotacjach dotyczących historii szkół, zakładów i różnych instytucji, H. Kramarz, *Schematyzmy galicyjskie (1776–1914) jako c.k. rocznik sprawozdawczy dotyczący obsady kadrowej władz, urzędów, towarzystw i instytucji*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 10, 2007, 1, s. 15, 18.

niestarannym sumowaniem zbyt dużych ciągów liczb. Trzeba jednak zauważyć, że takie operacje matematyczne przy braku maszyn liczących bywały niekiedy trudne i skomplikowane⁸. Stąd też aż do czasów nam współczesnych nikt – poza Zygmuntem Adamem Czernickim i Marianem Pirożyńskim – nie podjął się całościowego zobrazowania struktur Kościoła łacińskiego z uwzględnieniem oczywiście duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego⁹. Po drugiej wojnie światowej, w nowej komunistycznej rzeczywistości i przy wielu ograniczeniach nakładanych przez władze państwowe na Kościół katolicki w Polsce prowadzenie tego typu badań nie było popularne, z tego też powodu zadanie to z małymi wyjątkami było realizowane wyłącznie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim¹⁰. Prowadzone z dużym sukcesem

od początku lat siedemdziesiątych XX w. próby badania Kościoła i religijności Polaków przez Zakład Socjologii Religii Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego zaowocowały po 1989 r. powstaniem Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego. Spośród wielu podejmowanych przez ten ośrodek badawczy zagadnień na uwagę zasługują również i te, które wprost odnoszą się do publikacji materiałów historycznych – ze strukturami Kościołów łącznie. Jak dotąd ukazało się kilka cennych publikacji z tego zakresu, przygotowanych we współpracy z instytucjami państwowymi, przede wszystkim z Głównym Urzędem Statystycznym¹¹. Schematyzmy przy całej swej niedoskonałości stanowią wręcz nieocenione źródło do poznania historycznych struktur kościelnych, dzięki czemu możliwe jest przygotowanie graficznej prezentacji (mapy) zawartych w nich informacji.

⁸ Oczywiście drukowane schematyzmy diecezjalne były i są tylko jednym z wielu typów źródeł wykorzystywanych w pracy nad dziejami struktur kościelnych. W badaniach nad parafiami zakonnymi pomocne bywają również schematyzmy wytworzone przez same zakony. Udaną próbę skatalogowania i analizy schematyzmów zakonów męskich przeprowadziła przed kilkoma laty Edyta Chomentowska, *Schematyzmy zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718–1918. Studium źródłoznawcze*, Lublin 2016; też, *Bibliografia schematyzmów zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718–1918. Bibliography of Schematisms of Male Religious Orders in the Former Poland between 1718–1918*, Lublin 2016.

⁹ Udaną próbą przedstawienia kompletnego schematyzmu dla wszystkich diecezji w Drugiej Rzeczypospolitej stanowi praca Zygmunta Adama Czernickiego wydana drukiem w 1925 r. Z kolei Marian Pirożyński w dwóch pracach zestawiał zakony męskie w 1937 i żeńskie w 1935 r. W 1937 r. ukazał się też pierwszy numer rocznika statystycznego Kościoła katolickiego w Polsce. Zob. *Schematyzm Kościoła Rzymsko-Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej z Mapą Diecezji i dodatkiem Spisu Polskich Parafii i Polskiego Duchowieństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, oprac. Z.A. Czernicki, Kraków 1925; M. Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937; tenże, *Zakony żeńskie w Polsce*, Lublin 1935; M. Pirożyński, S. Szczęch, *Rocznik statystyczny Kościoła katolickiego w Polsce. Rok pierwszy. 1937*, Lublin 1938.

¹⁰ W okresie międzywojennym 1918–1939 historią Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem roli Kościoła katolickiego zajmowali się profesorowie: ks. Czesław Falkowski, Leon Białkowski i Aleksander Kossowski. Prawdziwy rozkwit badań dotyczących tego zagadnienia, zwłaszcza zaś nad strukturami kościelnymi nastąpił po zakończeniu drugiej wojny światowej. To właśnie wtedy na Wydziale Teologicznym podjęli pracę, a zarazem badania naukowe nad dziejami Kościoła profesorowie: ks. Mieczysław Żywczyński, ks. Marian Rechowicz, ks. Stanisław Librowski i ks. Bolesław Kumor. Samodzielny Instytut Historii Kościoła na Wydziale

Teologicznym powstał w 1964 r., a wraz ze zwiększeniem liczby katedr zatrudnieni zostali nowi pracownicy, jak: o. Jan Maria Szymusiak, ks. prof. Zygmunt Zieliński, ks. prof. Jan Śrutwa, ks. prof. Franciszek Drączkowski, ks. prof. Anzelm Weiss. Drugi na KUL, konkurujący w tego typu badaniach prowadzonych na Wydziale Teologicznym ośrodek powstał w Instytucie Historii (Wydział Nauk Humanistycznych). Prace nad problematyką funkcjonowania struktur kościelnych i zakonnych w Polsce podjęli na nim wspomniany już ks. Mieczysław Żywczyński oraz profesorowie: Jerzy Kłoczowski, Zygmunt Sułowski i Ludomir Bienkowski. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. ten pierwszy zespół wzmocnili absolwenci historii: Wiesław Müller, Eugeniusz Wiśniowski, Edward Zwolski, Ewa Jabłońska-Deptuła, Stanisław Litak, Czesław Deptuła, s. Aleksandra Witkowska, Jan Ziółek, Stanisław Olczak i s. Urszula Borkowska. Podobnie jak na Wydziale Teologii, tak i na Sekcji Historii z czasem pojawili się nowi badacze, zainteresowani tymi zagadnieniami, R. Prejs, *Pięćdziesiąt lat Instytutu Historii Kościoła i Patrologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2014.

¹¹ Na wyjątkową uwagę zasługują przede wszystkim publikacje dotyczące struktur kościelnych i ich historii: *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, red. nauk. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991; *Nowe diecezje Kościoła katolickiego w Polsce*, red. L. Adamczuk i in., Warszawa 1994; *Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992–2004*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Warszawa 2006; *Kościół katolicki w Polsce 1991–2011. Rocznik statystyczny*, red. P. Cielieąg i in., Warszawa 2014. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego regularnie publikuje również spisy duchowieństwa polskiego, wiernych, miejsc kultu oraz bada życie religijne Polaków. Od 2014 r. systematycznie ukazują się też raporty statystyczne pod wspólnym tytułem: *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*, <https://www.iskk.pl/badania/roczniki-statystyczne> [dostęp: 14 marca 2024].

Nic więc dziwnego, że tego typu zasoby źródłowe, którymi bez wątplenia są schematy, powszechnie wykorzystuje się w wielu ośrodkach naukowych w badaniach historyczno-geograficznych i historyczno-kartograficznych¹². Właściwie od 1956 r., tj. od początku istnienia Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL (obecnie Ośrodka Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce) schematy diecezjalne i zakonne znajdują zastosowanie w badaniach nad polskimi strukturami kościelnymi, co więcej umożliwiają też przygotowanie różnorodnych publikacji analogowych i cyfrowych¹³. Od kilku lat te ostatnie zajmują ważne miejsce w programie badawczym Ośrodka. Jak dotąd dostępne są dwie tego typu aplikacje, które prezentują struktury Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej oraz religie i wyznania w Koronie w drugiej połowie XVIII w.¹⁴ W przygotowaniu jest projekt dotyczący sieci parafialnej Kościoła katolickiego w 1984 r., dosyć zaawansowane prace trwają też nad odtworzeniem struktury terytorialnej Kościoła w wybranych przekrojach historycznych. Najnowsza

aplikacja z tego zakresu, w całości oparta na schematach diecezjalnych poszczególnych diecezji z lat 1938–1939 rekonstruuje struktury terytorialne Kościoła łacińskiego przed drugą wojną światową¹⁵.

Celem niniejszego artykułu jest analiza statystyczna parafii zakonnych w okresie poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej w oparciu o wspomnianą wyżej aplikację obrazującą strukturę Kościoła katolickiego, a przede wszystkim przygotowaną do jej stworzenia bazę danych. Autor zamierza określić pozycję zakonów u schyłku istnienia Drugiej Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem ich roli duszpasterskiej, tj. aktywności w zakresie tworzenia parafii. Przedstawiony w ten sposób obraz umożliwi analizę przestrzenną działalności zakonów, które w okresie zaborów (zwłaszcza po 1864 r.) nieomal zniknęły z krajobrazu religijnego ziem polskich, po odzyskaniu zaś niepodległości w 1918 r. podjęły się nowej roli¹⁶. Istotne będzie również porównanie liczby parafii zakonnych i diecezjalnych w poszczególnych diecezjach oraz wskazanie powodów, dla których te parafie powstawały w tych lokalizacjach. Materiał zgromadzony w bazie danych został zacerpniony ze schematów diecezjalnych wszystkich diecezji polskich z lat 1938–1939. Ze względu na braki występujące w tych schematach, na przykład związane z wezwaniami kościołów, do odtworzenia tych miejsc sakralnych posłużyły schematy z dwóch lat poprzedzających wybuch drugiej wojny światowej. Z punktu widzenia prezentowanego przez nas materiału wybór w większości schematów przygotowanych przez poszczególne diecezje na rok 1938 wydawał się krokiem najbardziej optymalnym, a zarazem spójnym z aplikacją. Tylko w przypadku diecezji częstochowskiej

¹² Oryginalne osiągnięcia w tym zakresie posiada Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie. Spośród wielu realizowanych w tym ośrodku projektów na uwagę i wymienienie zasługują: Atlas historyczny Polski XVI wieku, Atlas historyczny miast polskich, Cyfrowa edycja map dawnych i Atlas historyczny Rzeczypospolitej. Dokładny spis wszystkich projektów wraz z możliwością wykorzystania do badań naukowych wspomnianych projektów znajduje się na stronie internetowej instytucji: <https://ihpan.edu.pl/struktura/zaklad-atlasu-historycznego/> [dostęp: 14 marca 2024].

¹³ Zob. *Bibliografia map i planów opracowanych w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL i wydanych w latach 1956–2000*, red. i oprac. R. Kozyrski, Lublin 2001; *Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej; Atlas historyczny metropolii przemyskiej. (Archi)diecezja przemyska, diecezja rzeszowska, diecezja zamojsko-lubaczowska ok. 1340–2018. The Historical Atlas of the Metropolis of Przemysł. (Archi)Diocese of Przemysł, Diocese of Rzeszów, Diocese of Zamość-Lubaczów around 1340–2018*, red. H. Gapski, Lublin 2019 (Geografia Historyczna Kościoła w Polsce, 2: Metropolia przemyska. [Archi]diecezja przemyska, Diecezja rzeszowska, Diecezja zamojsko-lubaczowska), Lublin 2019.

¹⁴ *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, <https://experience.arcgis.com/experience/db60533cdd33437c8d5d206fd7600d63> [dostęp: 14 marca 2024]; *Religie i wyznania w Koronie w II połowie XVIII w.*, <https://experience.arcgis.com/experience/7396a5af396a4c17a449d3fae580ea50> [dostęp: 14 marca 2024].

¹⁵ *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego przed II wojną światową*, <https://geo-ecclesiae.kul.pl/latin-church-1938/> [dostęp: 10 kwietnia 2024].

¹⁶ R. Prejs, *Zakonnicy Królestwa Polskiego po kasacji 1864 r. Zagadnienia wybrane*, „*Nasza Przeszłość*”, 88, 1997, s. 311–327.

wykorzystany został schematyzm diecezjalny z 1939 r.¹⁷

W historiografii polskiej badania nad parafiami zakonnymi nie cieszą się dużą popularnością. Są one raczej postrzegane jako część struktur ogólnych Kościoła katolickiego, co ma swoje historyczne uzasadnienie¹⁸. Jednak w studiach nad zakonami, a tym bardziej przy analizie staty-

stycznej ich rozróżnienie jest konieczne¹⁹. Ponadto analiza zakonnych miejsc sakralnych, przeprowadzona na podstawie schematyzmów diecezjalnych – oprócz oczywistych informacji o domach zakonnych – pozwoliła również na odtworzenie całej listy instytucji, którymi kierowali członkowie instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego. Do placówek tych należały: szkoły, szpitale, małe seminaria (męskie szkoły średnie

¹⁷ *Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej na 1938 rok*, wyd. Kancelaria Prymasa Polski, Poznań 1938 [dalej: Schematyzm gnieźnieński i poznański]; *Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri Dioecesis Culmensis pro anno domini 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna w Pelplinie, Pelplin 1937 [dalej: Schematyzm chełmiński]; *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna we Włocławku, Włocławek [1938] [dalej: Schematyzm włocławski]; *Katalog kościołów i duchowieństwa Archidiecezji Warszawskiej na rok 1938*, wyd. Seminarium Metropolitarne w Warszawie, Warszawa 1938 [dalej: Schematyzm warszawski]; *Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Lubelskiej 1938*, Lublin 1938 [dalej: Schematyzm lubelski]; *Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Łódzkiej 1938*, wyd. Seminarium Duchowne w Łodzi, Łódź [1938] [dalej: Schematyzm łódzki]; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Plocensis pro anno domini 1938*, wyd. Wydawnictwo Księży Jezuitów, Warszawa [1938] [dalej: Schematyzm plocki]; *Katalog kościołów i duchowieństwa Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej na rok 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna w Siedlcach, Siedlce 1938 [dalej: Schematyzm siedlecki]; *Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Sandomierskiej 1938*, wyd. Seminarium Duchowne w Sandomierzu, Sandomierz [1938] [dalej: Schematyzm sandomierski]; *Elenchus venerabilis cleri Archidiececesis Cracoviensis pro anno domini 1938*, Kraków 1938 [dalej: Schematyzm krakowski]; *Katalog kościołów i duchowieństwa Diecezji Częstochowskiej na rok 1939*, wyd. Kuria Diecezjalna w Częstochowie, Częstochowa 1939 [dalej: Schematyzm częstochowski]; *Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej) 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna w Katowicach, Katowice 1938 [dalej: Schematyzm katowicki]; *Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri Dioecesis Kielcensis pro anno domini 1938*, Kielce 1938 [dalej: Schematyzm kielecki]; *Rocznik Diecezji Tarnowskiej na rok 1938*, Tarnów [1938] [dalej: Schematyzm tarnowski]; *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis pro anno domini 1938*, Wilnae 1938 [dalej: Schematyzm wileński]; *Elenchus cleri saecularis ac regularis et ecclesiarum Dioecesis Łomżensis anno domini 1938*, wyd. Diecezja tomżyńska, Łomża [1938] [dalej: Schematyzm tomżyński]; *Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Pińskiej w R.P. 1938*, wyd. Diecezja Pińska, Pińsk 1938 [dalej: Schematyzm piński]; *Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1938*, wyd. Curia Metropolitarne we Lwowie, Leopoli 1938 [dalej: Schematyzm lwowski]; *Rocznik Diecezji Przemyskiej ob. łac. 1938*, wyd. Kuria Biskupa w Przemyślu, Przemyśl 1938 [dalej: Schematyzm przemyski]; *Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis Dioecesis Luceoriensis pro anno domini 1938*, wyd. Kuria Biskupa w Łucku, Luceoriae [1938] [dalej: Schematyzm łucki].

¹⁸ E. Klima, *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 11, 2011, s. 58, 60, 63 – tabela 3.

¹⁹ M. Brudzisz, *Sieć parafii i placówek zakonnych w łacińskiej diecezji łuckiej od r. 1589 do końca XVII wieku*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego KUL”, 16, 1966, s. 320–323; tenże, *Sieć parafii i placówek zakonnych według Status dioecesis Luceoriensis, sporządzonej 26 VIII 1701 r.*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego KUL”, 16, 1966, s. 323–329; R. Sobański, *Powierzenie parafii zakonnikowi według motu proprio „Ecclesiae Sanctae”*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny”, 11, 1968, 1–2, s. 61–80; H. Kufel, *Książka w parafiach i zgromadzeniach zakonnych Grudziądza do 1939 r.*, „Studia Pelplińskie”, 15, 1984, s. 289–306; *Posłani, by ewangelizować jako bracia mniejsi w parafii. Materiały dla duszpasterstwa parafialnego*, wyd. Sekretariat generalny ds. Ewangelizacji, Rzym 2009; J. Baniak, *Powołania do kapłaństwa i do życia zakonnego w Polsce w latach 1900–2010. Studium socjologiczne*, Poznań 2012; P. Skonieczny, *Stosunki majątkowe między parafią zakonną a domem zakonnym*, „Analecta Cracoviensia. Studia philosophico-theologica edita a professoribus Cracoviae”, 45, 2013, s. 335–351; tenże, *Kim jest proboszcz zakonny? O relacji między przełożonym zakonnym a proboszczem w parafii powierzonej instytutowi zakonnemu*, „Annales Canonici”, 10, 2014, s. 57–78; S. Kościelak, *Zakonnicy jako wsparcie dla duszpasterstwa diecezjalnego w parafiach archidiecezji pomorskiej i kamieńskiego (na tzw. Kaszubach) w XVII–XVIII w. Zarys problemu*, „Tabularium Historiae”, 2, 2017, s. 143–160; M. Babnis, *Status administratora w parafiach zakonnych opactwa oliwskiego na przykładzie Matarni*, „Libri Gedanenses”, 36, 2019, s. 53–67; M. Kołodziej, *Powierzenie parafii instytutowi zakonnemu w archidiecezji wrocławskiej*, w: W. Wenz, M. Kołodziej, *Znaczenie parafii w życiu Kościoła partykularnego*, Wrocław 2020, s. 125–171; F. Mróz, *Geneza i typologia sanktuariów pańskich w Polsce*, Kraków 2021; *Historia – tożsamość – kultura. 100-lecie salezjańskiej Parafii Świętego Józefa w Przemyślu*, red. J. Gocko, M. Trojanowska, Warszawa–Przemyśl 2023; R. Prejs, *Pierwszy zakon franciszkański w diecezji kieleckiej (krakowsko-kieleckiej) w latach 1864–1918*, „Studia Franciszkański”, 33, 2023, s. 203–223; E. Sukiennik, *Jezuici w Świętej Lipce*, Święta Lipka–Warszawa 2023; E. Włodarczyk-Czech, *Działalność ojców salwatorianów w Bagnie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku w kontekście deklarowanej wolności uzewnętrzniania przekonań religijnych w Polsce Ludowej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 45, 2023, 1, s. 177–195; A. Maziarz, *Biskupi polscy wobec powrotu benedyktynów w XIX i XX wieku*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 42, 2023, 2, s. 7–32; A.K. Sitnik, *Reakcje bernardynów na kasaty ich klasztorów w końcu XVIII i w XIX wieku – wybrane przykłady*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 122, 2024, s. 319–344.

o profilu humanistycznym z internatami), nowicjaty, wydawnictwa, drukarnie, internaty, przytulki oraz różnego typu zakłady rzemieślnicze. Rola tych miejsc, często niedoceniana w literaturze przedmiotu, zasługuje na szczególne podkreślenie. Były to bowiem placówki nie tylko integrujące społeczność lokalną, ale też przynoszące im konkretną korzyść, np. dające szansę młodym ludziom na zdobycie wykształcenia i podjęcie pracy zarobkowej. W tym dziele wspomagały one państwo polskie w przygotowaniu młodzieży do dorosłego życia i stanowiły cenny rezerwuar dla przyszłych kadr zakonnych²⁰.

Tabela 1. Domy zakonne męskie w diecezjach polskich w 1938 r.

Diecezja	Liczba domów
<i>Metropolia gnieźnieńska i poznańska</i>	
Archidiecezja gnieźnieńska i poznańska	41
Diecezja chełmińska	9
Diecezja włocławska	21
<i>Metropolia warszawska</i>	
Archidiecezja warszawska	30
Diecezja lubelska	10
Diecezja łódzka	11
Diecezja płocka	7
Diecezja siedlecka	6
Diecezja sandomierska	3
<i>Metropolia krakowska</i>	
Archidiecezja krakowska	52
Diecezja częstochowska	12
Diecezja śląska (katowicka)	14
Diecezja kielecka	4

²⁰ A. Samsel, *Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna*, „Wychowanie w Rodzinie”, 7, 2013, s. 235–258; M. Brenk, K. Chaczko, R. Płasek, *100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 39, 2018, s. 151–170.

Diecezja tarnowska	13
<i>Metropolia wileńska</i>	
Archidiecezja wileńska	23
Diecezja łomżyńska	1
Diecezja pińska	9
<i>Metropolia lwowska</i>	
Archidiecezja lwowska	57
Diecezja przemyska	35
Diecezja łucka	4
Razem	362

Źródło: obliczenia własne autora na podstawie schematyzmów diecezjalnych i bazy danych.

W granicach państwowych Drugiej Rzeczypospolitej w okresie poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej funkcjonowało pięć metropolii Kościoła katolickiego, w skład których wchodziło łącznie dwadzieścia archidiecezji i diecezji²¹. Działalność tych struktur opierała się na zawartym w 1925 r. konkordacie pomiędzy Stolicą Apostolską a państwem polskim. Warto zauważyć, że dwie z tych metropolii: wileńską i krakowską, utworzono już po 1918 r. Korekty granic dokonano na obszarze wszystkich diecezji z wyjątkiem lwowskiej. Najbardziej znaczące zmiany zaszły na granicach: wileńskiej i pińskiej, łomżyńskiej i płockiej, łódzkiej i włocławskiej oraz tarnowskiej i przemyskiej. Nowa organizacja struktur kościelnych charakteryzowała się dużymi

²¹ Do metropolii gnieźnieńskiej i poznańskiej Kościoła katolickiego po zawartym w 1925 r. konkordacie i przeprowadzonym podziale należały: archidiecezja gnieźnieńska i poznańska, diecezja chełmińska i diecezja włocławska. Metropolię warszawską tworzyły: archidiecezja warszawska, diecezja lubelska, diecezja łódzka, diecezja płocka, diecezja siedlecka i diecezja sandomierska. Z kolei w skład metropolii krakowskiej wchodziły: archidiecezja krakowska, diecezja częstochowska, diecezja katowicka, diecezja kielecka i diecezja tarnowska. Nowo powstała diecezja wileńska składała się z trzech jednostek terytorialnych: archidiecezji wileńskiej, diecezji łomżyńskiej i diecezji pińskiej. Wreszcie ostatnią metropolią lwowską tworzyły: archidiecezja lwowska, diecezja przemyska i diecezja łucka. Zob. *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990*, s. 104–111; R. Jastrzębski, *Polskie konkordaty w XX wieku*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 13, 2021, s. 151–156.

dysproporcjami, zarówno w liczbie wiernych, jak i zajmowanej powierzchni. Najrozleglejsza terytorialnie archidiecezja wileńska (ok. 1,5 mln wiernych, powierzchnia 53 960 km²) zajmowała prawie trzynastokrotnie większe terytorium od najmniejszej diecezji katowickiej, przy zbliżonej liczbie wiernych (1,23 mln wiernych, powierzchnia 4216 km²). W 1938 r. tylko w archidiecezji warszawskiej, najludniejszej w tym okresie, zamieszkiwało ponad 1,6 mln osób identyfikujących się z Kościołem katolickim. W najmniejszej liczebnie diecezji łuckiej mieszkało zaś tylko 330 tys. wiernych²². Duże dysproporcje w strukturze organizacyjnej diecezji były zauważalne zwłaszcza na obszarach wschodnich Drużej Rzeczypospolitej. Wynikały one nie tylko z koegzystencji Kościoła katolickiego i rywalizującego z nim Kościoła prawosławnego, ale były efektem celowej działalności władz zaborczych w przeszłości. Jak obliczył Marian Radwan, tylko w latach 1864–1868 na obszarze Litwy i Białorusi władze carskie skasowały 125 kościołów parafialnych, 34 kościoły zakonne, 46 kościołów filialnych i 181 kaplic. 146 kościołów parafialnych, zakonnych i filialnych oraz 57 kaplic zostało przejętych przez Cerkiew prawosławną²³. Tak ogromny proces deinstytucjonalizacji wyznania katolickiego po 1918 r. w wielu wypadkach był niemożliwy do odwrócenia. Podziały terytorialne miały też duży wpływ na rozmieszczenie ośrodków zakonów męskich w poszczególnych diecezjach, również i w tym przypadku zauważalne były duże dysproporcje (tab. 1). Wśród diecezji z dość dobrze rozwiniętą siecią klasztorów i domów zakonnych męskich (archidiecezja lwowska, archidiecezja krakowska) istniały też takie, w których tych placówek było niewiele. Jak wykazują schematyzmy diecezjalne, w małej diecezji łomżyńskiej

funkcjonował tylko jeden dom zakonny – kapucynów w Łomży²⁴. W przeddzień wybuchu drugiej wojny światowej w 1939 r. największą liczbę zakonów posiadały diecezje najstarsze, historyczne. Do nich z całą pewnością zaliczała się archidiecezja krakowska, powstała – zgodnie z relacją bpa Thietmara z Merseburga – w 1000 r.²⁵ Nie można również zapominać, że to właśnie Kraków przez kilkaset lat był stolicą Polski, a po przeniesieniu jej do Warszawy w 1596 r. miejscem koronacji i pochówków królewskich. Każdy zatem liczący się zakon zabiegał o założenie swej placówki w tej lokalizacji, najlepiej zaś w samym centrum Krakowa. Dlatego też spośród 24 zakonów męskich w 1938 r. w archidiecezji krakowskiej tylko trzy: kameduli (Bielany), cystersi (Mogiła) i pallotyni (Wadowice – Kopiec) nie dysponowały placówkami w samym mieście (tab. 2)²⁶. Przybyli do Polski w 1651 r. misjonarze św. Wincentego a Paulo (zw. też lazarystami)²⁷ byli w Krakowie prawdziwymi potentatami w posiadaniu nieruchomości. W ich rękach bowiem znajdowało się aż pięć domów zakonnych w mieście, a w całej archidiecezji krakowskiej – siedem. Oprócz Krakowa należały do nich także placówki zakonne w Czernej i w Olczy koło Zakopanego²⁸. Nieznacznie pod względem liczby domów zakonnych w Krakowie ustępowali im albertyni (4) i jezuiti (3)²⁹.

²⁴ Schematyzm łomżyński, s. 149; L. Kamiński, *Kościół i klasztor OO. Kapucynów w Łomży. Historia obiektu i miejsca*, „Studia Łomżyńskie”, 19, 2008, s. 129–140.

²⁵ B. Kumor, *Archidiecezja krakowska i jej organizacja terytorialna*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 32, 1979, s. 80–95.

²⁶ Schematyzm krakowski, s. 39, 43, 177, 186. Wsie Bielany i Mogiła zostały włączone w granice administracyjne Krakowa. Bielany stały się jego dzielnicą w 1941 r., Mogiła zaś w 1951 r. w związku z budową Nowej Huty. Zob. B. Luchter, *Jednostki katastralne jako podstawa badań struktury użytkowania ziemi w mieście Krakowie*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie”, 821, 2010, s. 150–151, 155.

²⁷ B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwika Marii*, Warszawa 1976, s. 70.

²⁸ Schematyzm krakowski, s. 39, 44, 90, 183–184.

²⁹ Tamże, s. 37, 39, 42, 87–88, 91, 181–182, 186–187.

²² Schematyzm warszawski, s. 153; Schematyzm łucki, s. 117.

²³ M. Radwan, *Polityka rosyjska wobec Kościoła katolickiego na Litwie i Białorusi (po roku 1863)*, „Symposium. Periodyk naukowy”, 3, 1999, 1, s. 36–38.

Tabela 2. Domy zakonne męskie w największych miastach Polski w 1938 r.

Miasto	Liczba domów	Zakon*
Kraków	32	kanonicy regularni laterańscy, paulini, dominikanie, franciszkanie konwentualni, bernardyni, reformaci, kapucyni, augustianie, karmelici trzewickowscy, karmelici bosci, bonifratrzy, jezuita (3), pijarzy (2), misjonarze św. Wincentego a Paulo (5), redemptoryści, zmartwychwstańcy, salezianie (2), sercanie, salwatorianie, michalicy, albertyni (4)
Warszawa	23	kapucyni, redemptoryści, franciszkanie konwentualni, bazylianie, jezuita (3), misjonarze św. Wincentego a Paulo (2), zmartwychwstańcy (2), salezianie (3), pallotyni (2), marianie (4), albertyni (3)
Lwów	21	jezuita (2), dominikanie, karmelici trzewickowscy, karmelici bosci, franciszkanie konwentualni, bernardyni, reformaci (2), kapucyni, misjonarze św. Wincentego a Paulo, zmartwychwstańcy, salezianie (2), saletyni, michalicy, bracia szkolni, albertyni (2), sercanie (2)
Wilno	10	misjonarze św. Wincentego a Paulo, karmelici bosci, jezuita, redemptoryści, marianie, bonifratrzy, franciszkanie konwentualni, salezianie (2), jezuita bizantyjsko-słowiański

* w nawiasie liczba domów w mieście

Źródło: obliczenia własne na podstawie schematyzmów diecezjalnych i bazy danych.

Dużą i prężnie rozwijającą się sieć klasztorów posiadała też archidiecezja gnieźnieńska i poznańska. Należała ona jednak do specyficznych jednostek terytorialnych. Ta powstała jeszcze w 1821 r. na mocy bulli *De salute animarum* Piusa VII jednostka terytorialna, połączona unią *aeque principaliter*, spajała w jednym organizmie dwie mniejsze diecezje: archidiecezję gnieźnieńską i archidiecezję poznańską. Posiadała wprawdzie osobne urzędy i instytucje kościelne, ale rządy sprawował w niej jeden biskup diecezjalny, więc stanowiła *de facto* jeden organizm. Co ciekawe ta swoista unia okazała się tworem trwałym, a została rozwiązana dopiero w 1946 r.³⁰ Z pewno-

³⁰ M. Fąka, *Unia personalna Gniezno-Poznań w świetle źródeł prawnohistorycznych*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik historyczno-prawny”, 24, 1981, 1–2, s. 215–232.

ścią okoliczności te miały ogromny wpływ na rozwój życia zakonnego w Wielkopolsce, gdzie przez wiele lat zaborów teren ten znajdował się pod wpływem germanizacji wspieranej przez protestantyzm niemiecki³¹. Z tego m.in. powodu zakony w tej diecezji rzadko lokowały swoje siedziby w dużych miastach, a trend ten utrzymał się również po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Spośród dziewiętnastu zakonów męskich działających pod koniec lat trzydziestych XX w. w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej tylko dominikanie, franciszkanie konwentualni, jezuita, oblaci, zmartwychwstańcy, salezianie, chrystusowcy i bracia Serca Jezusowego posiadali domy zakonne w Poznaniu i Gnieźnie (9 – w Poznaniu, 2 – w Gnieźnie)³².

Z pewnością do wyżej wymienionych diecezji polskich, w których domy zakonne odgrywały znaczącą rolę w strukturze kościelnej należała też archidiecezja lwowska. Tylko w samej stolicy archidiecezji we Lwowie znajdowało się aż 21 domów zakonów męskich (37% wszystkich placówek zakonnych męskich w archidiecezji lwowskiej)³³. Podobnie też sytuacja ta przedstawiała się w archidiecezji warszawskiej. Spośród czternastu zakonów męskich posiadających placówki w tej archidiecezji tylko trzy: dominikanie (Służew), michalicy (Struga) i pasjoniści (Rawa Mazowiecka) posiadali swe domy poza Warszawą³⁴.

Każda struktura terytorialna składa się z jednostek organizacyjnych. W przypadku Kościoła katolickiego najmniejszą jej część stanowi parafia – określone terytorium, część diecezji, z własnym kościołem, kapłanami i wiernymi³⁵. Parafia jest też

³¹ D. Olszewski, *Okres wzrastającego ucisku i głębokich przemian społecznych (1864–1914)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 463–464.

³² Schematyzm gnieźnieński i poznański, s. 25–26, 160–161, 166, 168, 177–178, 181, 391, 395–397, 402–404, 409–410.

³³ Schematyzm lwowski, s. 22, 24, 25–26, 27–29, 140, 141, 143–145, 147, 148–152.

³⁴ Schematyzm warszawski, s. 56, 94, 97, 125, 133–134.

³⁵ D. Olszewski, *Funkcje społeczno-kulturalne polskiej parafii na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Kulturotwórcza rola Kościoła na przełomie XIX*

jedną z pierwszych instytucji, które towarzyszą człowiekowi od chwili urodzin aż do śmierci (precyzyjnie od chrztu do pogrzebu). Jej rola w kształtowaniu wiary i postawy religijnej jest wręcz fundamentalna, a żadna wspólnota wierzących nie może funkcjonować bez opieki duchowej parafii i pracujących w niej duchownych. Odrodzona w 1918 r. Rzeczpospolita odziedziczyła po ponad stu latach niewoli narodowej zróżnicowaną sieć parafii świeckich, w tym i zakonnych. Duża liczba parafii funkcjonowała na obszarach uznawanych za rdzennie polskie z przewagą ludności katolickiej. Do nich należały tereny Królestwa Polskiego, Galicji Zachodniej, Wielkopolski i Górnego Śląska³⁶. W odróżnieniu od nich wschodnie obszary państwa polskiego, na których silną pozycję posiadał Kościół prawosławny, charakteryzowały się słabo rozwiniętą siecią parafialną. Nie dziwi zatem fakt, że właśnie te tereny jeszcze przed wybuchem pierwszej wojny światowej stały się miejscem intensywnej działalności duszpasterskiej duchownych katolickich, a po 1918 r. zostały objęte akcją zakładania nowych

parafii. Jak zauważył ks. Daniel Olszewski, tylko w diecezji wileńskiej w latach 1918–1923 utworzono aż 118 parafii, gdy tymczasem w analogicznym okresie w diecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej powstało ich 13, a w kieleckiej – 12³⁷. Dużą dynamiką w tworzeniu parafii charakteryzowała się też diecezja lwowska. W 1925 r. na jej obszarze działały 372 parafie, do 1939 r. ich liczba wzrosła do 407³⁸. Pod koniec lat trzydziestych XX w. najwięcej parafii było w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej (tab. 3)³⁹. Tak duża liczba placówek (629) nie była oczywiście zaskoczeniem, należy pamiętać, że archidiecezja ta powstała z połączenia dwóch oddzielnych jednostek terytorialnych o dużym potencjale ludnościowym. Drugie miejsce w tym zestawieniu przypadło archidiecezji lwowskiej, na obszarze której działało 407 parafii⁴⁰. Tylko trzy diecezje posiadały ich więcej niż trzysta. Należały do nich: wileńska (380 parafii), przemyska (354) i chełmińska (331)⁴¹. W niemal połowie wszystkich diecezji polskich w 1938 r. liczba parafii wahała się od dwustu do trzystu, a tylko w sześciu diecezjach była niższa niż dwieście.

Spośród osiemdziesięciu parafii zakonnych w Polsce w 1938 r. aż 29 funkcjonowało w archidiecezji lwowskiej (tab. 3)⁴². Tylko sześć zakonnych kościołów parafialnych było ulokowanych we Lwowie. Zdecydowana ich większość mieściła się w małych miejscowościach i wsiach. Takie rozmieszczenie zakonnych kościołów

i XX wieku, red. J. Ziółek, Lublin 1997, s. 9–90; E. Szafrowski, *Parafia w hierarchicznej strukturze Kościoła*, „Prawo Kanoniczne”, 34, 1991, 3–4, s. 51–63; A. Misiaszek, *Powstanie i rozwój historyczny parafii*, „Studia Warmińskie”, 41–42, 2004–2005, s. 327–338.

³⁶ J. Związek, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji częstochowskiej w latach 1925–1963*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 1, 1973, s. 235–259; J. Kracik, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji krakowskiej w latach 1912–1951*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1: *Archidiecezja krakowska za pasterzowania Adama Stefana Sapiehy*, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 409–436; B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 586–591; S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja archidiecezji pod rządami prymasów kard. Edmunda Dalbora i kard. Augusta Hlonda*, Lublin 1987, s. 62–103; L. Müllerowa, *Organizacja archidiecezji wileńskiej w latach 1914–1984*, „Studia Teologiczne”, 5–6, 1987–1988, s. 144–160; też, *Sieć parafialna w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 122–126; G. Bujak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji kieleckiej w latach 1918–1939*, w: *In vinculo communionis. Księga jubileuszowa ku czci biskupa kieleckiego Kazimierza Ryczana w 60. rocznicę urodzin*, red. K. Gurda, T. Gacia, Kielce 1999, s. 217–251; B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999, s. 46–52; J. Mysior, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 93–95.

³⁷ D. Olszewski, *Organizacja parafialna Kościołów chrześcijańskich w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, „Roczniki Humanistyczne”, 48, 2000, 2 [z. specjalny], s. 337.

³⁸ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22, 1971, s. 348.

³⁹ Schematyzm gnieźnieński i poznański, s. 431–433.

⁴⁰ Schematyzm lwowski, s. 172–173.

⁴¹ Schematyzm przemyski, s. 208; Schematyzm chełmiński, s. 133. Liczba parafii w archidiecezji wileńskiej została obliczona na podstawie informacji zawartych w bazie danych. W schematyzmie z 1938 r. nie zamieszczono zbiorczego zestawienia tych danych.

⁴² Schematyzm lwowski, s. 22, 24–26, 29, 32, 36, 38–39, 51, 59, 64, 71, 74–75, 83–84, 86, 88–91, 93, 99, 110, 139, 141–151.

Tabela 3. Parafie diecezjalne i zakonne w diecezjach polskich w 1938 r.

Diecezja	Liczba parafii diecezjalnych	Liczba parafii zakonnych	Razem wszystkich parafii
<i>Metropolia gnieźnieńska i poznańska</i>			
Archidiecezja gnieźnieńska i poznańska	623	6	629
Diecezja chełmińska	331	0	331
Diecezja włocławska	244	2	246
<i>Metropolia warszawska</i>			
Archidiecezja warszawska	245	5	250
Diecezja lubelska	228	0	228
Diecezja łódzka	129	2	131
Diecezja płocka	223	3	226
Diecezja siedlecka	235	4	239
Diecezja sandomierska	228	1	229
<i>Metropolia krakowska</i>			
Archidiecezja krakowska	267	5	272
Diecezja częstochowska	184	0	184
Diecezja śląska (katowicka)	195	2	197
Diecezja kielecka	227	1	228
Diecezja tarnowska	271	4	275
<i>Metropolia wileńska</i>			
Archidiecezja wileńska	372	8	380
Diecezja łomżyńska	134	0	134
Diecezja pińska	141	3	143
<i>Metropolia lwowska</i>			
Archidiecezja lwowska	378	29	407
Diecezja przemyska	351	4	354
Diecezja łucka	153	1	154
Razem	5159	80	5239

Źródło: obliczenia własne autora na podstawie schematyzmów diecezjalnych i bazy danych.

parafialnych miało swe uzasadnienie historyczne. Bazę dla powstania parafii stanowiły wcześniejsze placówki zakonne, skasowane jeszcze w wyniku represji popowstaniowych w XIX w., a odzyskane przez zakony w drugim i trzecim dziesięcioleciu XX w. Dużą aktywność w rewindykowaniu swych utraconych dóbr przejawiała zwłaszcza cała rodzina zakonów franciszkańskich – bracia mniejsi – bo to ona głównie była ofiarą represji związanych z kasatą zakonów i klasztorów. W 1938 r. w swych dawnych, historycznych włościach, a zarazem parafiach w Czyszkach, Hanaczowie (filia) i Horyńcu gospodarowali franciszkanie konwentualni (Aneks – Metropolia lwowska). Jeszcze przed pierwszym rozbiorem Rzeczypospolitej w 1772 r. prowadzili w tych miejscowościach parafie (Horyniec stał się parafią w 1775 r.)⁴³. Sześć parafii w archidiecezji lwowskiej obsługiwali bernardyni. Przetrwały one do 1918 r., chociaż w 1807 r. bernardyni opuścili Fragę, by po wielu latach nieobecności do niej powrócić. W podobnej sytuacji znaleźli się też reformaci lwowscy. Wprawdzie zostali usunięci z miasta w 1789 r., ale powrócili do niego, aby w odrodzonej Polsce organizować parafię (Lwów – Kleparów)⁴⁴. Analogicznej sytuacji doświadczyli współbracia franciszkańscy – kapucyni. Co prawda klasztor w Kutkorzu znajdował się w nieco innej sytuacji, bo była to niedokończona fundacja, ale już kapucyni we Lwowie usunięci z miasta w 1785 r. powrócili do niego dopiero w 1904 r., by w 1918 uruchomić parafię⁴⁵. Ze sprzyjającej koniunktury do zakładania parafii w archidiecezji lwowskiej korzystali też

⁴³ J. Flaga, *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. Duszpasterstwo*, Lublin 1991, s. 90; S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. The Atlas of the Latin Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century*, Lublin 2006, s. 408.

⁴⁴ Schematyzm lwowski, s. 25–26.

⁴⁵ E.A. Kuropatnicki, *Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi*, Lwów 1858, s. 83; J. Marecki, *Konwent kapucynów we Lwowie – Zamarstynowie (1903–1946)*, „Folia Historica Cracoviensia”, 3, 1996, s. 174, 188.

misjonarze św. Wincentego a Paulo. Do wybuchu drugiej wojny światowej udało im się uruchomić pięć parafii – we Lwowie, Białym Kamieniu, Jezierzanach, Milatynie Nowym i Uszni⁴⁶. Ogromny rozwój w dwudziestoleciu międzywojennym przeżywał też zakon dominikanów, co nie dziwi, zwłaszcza że poniósł on duże starty podczas zaborów. Ale i tak bracia kaznodzieje przez dłuższy czas utrzymywali parafie, a odebrane im przez władze zaborcze systematycznie odzyskiwali już od początku XX w. Schematyzm archidiecezji lwowskiej z 1938 r. odnotował aż pięć parafii dominikańskich we Lwowie, Bohorodczanach, Czortkowie, Jezupolu i Podkamieniu⁴⁷. Znanca problematyki Marek Miławicki obliczył, że dominikanie w tym czasie administrowali jeszcze czterema parafiami w: Krotoszynie, Kościejowie, Potoku Czarnym i Tyśmienicy⁴⁸. Z nieznanych nam powodów schematyzm archidiecezji nie uwzględnił tych parafii, a być może za taki stan rzeczy odpowiadała specyfika tych ośrodków duszpasterskich. Wiemy, że parafie we Lwowie, Krotoszynie i Kościejowie „podlegały klasztorowi Bożego Ciała we Lwowie”⁴⁹. Zupełnie niezwykle historię miała natomiast parafia jezuitów w Kochawinie. Początkowo zarówno kościół, jak i klasztor w połowie XVIII w. objęli karmelici trzewickowi, a parafia przy tym kościele powstała w 1780 r.⁵⁰ Po kasacji klasztoru w 1789 r. parafia przeszła pod zarząd duchowieństwa diecezjalnego,

a w 1931 r. objęli ją jezuiti⁵¹. W 1938 r. była to zresztą jedyna parafia jezuitów w archidiecezji lwowskiej, a druga (Stara Wieś) w metropolii lwowskiej⁵².

W makroskali najwięcej parafii zakonnych (13) przed wybuchem drugiej wojny światowej posiadali misjonarze św. Wincentego a Paulo. Warto podkreślić, że to prężnie działające stowarzyszenie życia apostołskiego zajmowało się nie tylko działalnością duszpasterską, ale też charytatywną, dydaktyczno-wychowawczą i wydawniczą⁵³. W latach 1918–1939 przy ich domu zakonnym w Warszawie działał konwikt teologiczny – internat dla studiujących duchownych na Uniwersytecie Warszawskim, a w Krakowie ośrodek dla biednych chłopców⁵⁴. Misjonarze byli obecni w każdej metropolii, a precyzyjnie w siedmiu diecezjach: archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej, archidiecezji warszawskiej, diecezji łódzkiej, archidiecezji krakowskiej, diecezji tarnowskiej, archidiecezji wileńskiej i archidiecezji lwowskiej (Aneks)⁵⁵. Parafie misjonarzy św. Wincentego a Paulo w latach 1938–1939 stanowiły nieco ponad 16% wszystkich parafii zakonnych funkcjonujących w Polsce. Tylko nieznacznie pod względem parafii ustępowali im salezianie. W całej Polsce mieli ich jedenaście, ok. 14% wszystkich parafii zakonnych. Co ciekawe jednak salezianie należeli do zgromadzenia, które pod

⁴⁶ Schematyzm lwowski, s. 26, 36, 59, 108, 110, 148–149; S. Janeczek, *Działalność księży misjonarzy prowincji krakowskiej 1865–1914*, „Nasza Przyszłość”, 77, 1992, s. 165–226.

⁴⁷ Schematyzm lwowski, s. 22, 38–39, 51, 83–84, 141–142.

⁴⁸ M. Miławicki, *Duszpasterstwo parafialne oo. dominikanów w archidiecezji lwowskiej w okresie międzywojennym. Rekoniesans badawczy*, „Studia Pastoralne”, 10, 2014, s. 115–116.

⁴⁹ Tamże, s. 116. Parafii tych nie rejestruje również Kumor, autor artykułu dotyczącego schematyzmu archidiecezji lwowskiej z 1939 r., B. Kumor, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939 r.*, „Folia Historica Cracoviensia”, 3, 1996, s. 265–286.

⁵⁰ B. Panek, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, „Saeculum Christianum”, 4, 1997, 2, s. 62.

⁵¹ P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 233; Kochawina, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 288–289.

⁵² Schematyzm przemyski, s. 44, 189.

⁵³ Z.K. Knop, *Święty Wincenty a Paulo (1581–1660). Jego dzieła w Polsce*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 2, 2008, s. 55–56.

⁵⁴ Schematyzm krakowski, s. 184; W. Umiński, *Warszawski Konwikt Teologiczny pod zarządem księży misjonarzy (1918–1939)*, „Nasza Przyszłość”, 86, 1996, s. 541–574.

⁵⁵ Schematyzm gnieźnieński i poznański, s. 32, 398–399; Schematyzm warszawski, s. 32, 127–128; Schematyzm łódzki, s. 98, 144; Schematyzm krakowski, s. 39, 90, 184; Schematyzm tarnowski, s. 35–36, 101–102, 292; Schematyzm wileński, s. 121, 130; Schematyzm lwowski, s. 26, 36, 59, 108, 110, 148–149.

koniec lat trzydziestych XX w. posiadała na obszarze Polski największą ze wszystkich wspólnot liczbę domów zakonnych. Było ich dokładnie 39, chociaż działało przy nich tylko 11 kościołów parafialnych, 12 kościołów nieparafialnych (w tym zakonnych) i 17 kaplic publicznych i półpublicznych⁵⁶. Tak mała liczba parafii salezjańskich wynikała ze specyfiki zakonu oraz ograniczeń nałożonych na samych księży przez kapituły generalne. Krótko mówiąc, władze zakonne wyrażały zgodę na objęcie przez salezjanów parafii tylko w szczególnych wypadkach, przy czym oferowana im placówka musiała spełniać określone kryteria. Jednym z nich było chociażby położenie na kresach misyjnych⁵⁷. Co więcej, odgórne zalecenia kierowane do salezjanów nakładały na nich obowiązek otwarcia zakładu opiekuńczego, a tylko w samej Warszawie salezianie prowadzili dwa zakłady opiekuńcze: dla ubogich chłopców przy ul. Lipowej 14, oraz drugi, dla sierot przy ul. Litewskiej 14⁵⁸. Z tego też powodu zgromadzenie podejmowało się prowadzenia duszpasterstwa na obrzeżach miast, w ubogich lub rozwijających się dzielnicach, zawsze na wyraźne polecenie lub prośbę biskupa diecezji⁵⁹.

Niezwykłe też były losy ośrodków duszpasterskich, które należały do jezuitów. W 1938 r. administrowali oni czterema parafiami w Polsce, oprócz już wspomnianych w Kochawinie i Starej Wsi, w administracji Towarzystwa Jezusowego znajdowały się też parafie w Nowym Sączu i Rudzie

Śląskiej⁶⁰. W każdym z tych miejsc, zanim pojawili się w nich jezuita istniała już świątynia lub parafia. O objęciu placówki w Rudzie Śląskiej i utworzeniu przy niej parafii zdecydowały natomiast związki jezuitów z fundatorem. Księża pojawili się w tym zagłębiu robotniczym w 1870 r. i objęli w posiadanie stację misyjną oraz kościół ufundowany przez hrabiego Karola Wolfganga Ballestrema, wychowanka konwiktów jezuitów we Lwowie, który zamierzał w ten sposób otoczyć opieką duchową robotników pracujących w jego kopalniach węgla i cyny⁶¹. Po dwóch latach działalności, w 1872 r. jezuita zostali usunięci z Rudy Śląskiej w wyniku restrykcji Kulturkampf. Powrócili do niej dopiero w 1922 r., a zarządzana przez nich parafia powstała w 1928 r.⁶²

Pięcioma parafiami w 1938 r. zarządzali zmartwychwstańcy, zgromadzenie powołane do istnienia przez Bogdana Jańskiego jeszcze w latach trzydziestych XIX w. w Paryżu⁶³. Wśród celów, jakie stawiali sobie członkowie tego zgromadzenia, na pierwszy plan wysunęła się rechrystianizacja „nowoczesnych pogan”, którą ci zamierzali realizować przez pracę wychowawczą, a przede wszystkim działalność parafialną. Jednak do końca lat trzydziestych XX w. udało im się zorganizować tylko kilka parafii, które jednak odegrały ważną rolę w tym przedsięwzięciu. Pierwsza z nich w Radziwiłowie (archidiecezja warszawska) powstała w 1920 r. Ogromną rolę w jej przejściu odegrał kardynał Aleksander Kakowski, który zainspirował

⁵⁶ Schematyzm gnieźnieński i poznański, s. 161, 297, 300; Schematyzm chełmiński, s. 121; Schematyzm włocławski, s. 277–278; Schematyzm warszawski, s. 44, 129–130; Schematyzm lubelski, s. 40; Schematyzm łódzki, s. 61, 87; Schematyzm plocki, s. 44; Schematyzm siedlecki, s. 89; Schematyzm sandomierski, s. 115, 185; Schematyzm częstochowski, s. 31, 36; Schematyzm katowicki, s. 76, 87; Schematyzm wileński, s. 34–35, 40, 71, 94; Schematyzm lwowski, s. 29, 150; Schematyzm przemyski, s. 33, 190.

⁵⁷ A. Świda, *Towarzystwo Salezjańskie. Rys historyczny*, Kraków 1984, s. 25.

⁵⁸ Schematyzm warszawski, s. 129–130.

⁵⁹ J. Pietrzykowski, *Dlaczego salezianie polscy prowadzą duszpasterstwo parafialne?*, „Seminare”, 17, 2001, s. 493–499.

⁶⁰ Schematyzm katowicki, s. 93, 128–129; Schematyzm tarnowski, s. 183–184, 290; Schematyzm lwowski, s. 88, 139; Schematyzm przemyski, s. 44, 189.

⁶¹ J. Mandziuk, *Postacie Kościoła Śląskiego w czasach nowożytnych (cd.)*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 18, 2011, nr 1, s. 10.

⁶² *Ruda Śląska, w: Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 582.

⁶³ Schematyzm gnieźnieński i poznański, s. 177–178, 184, 402–403; Schematyzm warszawski, s. 36, 98, 128–129; Schematyzm lwowski, s. 89, 149–150; J. Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców. Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. 1: 1836–1886, Katowice–Kraków–Kielce 1990, s. 99.

do przekazania zmartwychwstańcom dużej części majątku wraz z kościołem i domem hrabiego Feliksa Sobańskiego⁶⁴. Z kolei do objęcia przez zgromadzenie parafii w Poznaniu w 1923 r. przyczynił się prymas Edmund Dalbor⁶⁵.

Wymienione wyżej parafie, którymi kierowały zakony i zgromadzenia męskie, stanowiły 64% wszystkich parafii zakonnych w Polsce w latach 1938–1939. Charakterystyczne jest, że poza niewielkimi wyjątkami to właśnie zgromadzenia nowego typu, powstałe w XIX w., angażowały się w prace duszpasterskie, gdy tymczasem zakony o ugruntowanej pozycji oraz obecne w przestrzeni sakralnej od setek lat nie były tą inicjatywą zainteresowane (oprócz braci mniejszych franciszkanów). Po jednej parafii zakonnej przed wybuchem drugiej wojny światowej posiadali m.in. benedyktyni, paulini, kanonicy regularni laterańscy i augustianie (Aneks)⁶⁶. Pozostałe zakony męskie dysponowały dwiema lub trzema parafiami.

Ewenementem wśród parafii zakonnych, które wymienia schematyzm z 1938 r., były dwa ośrodki stworzone w celu pracy duszpasterskiej wśród ludności obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. W tym celu powstały tzw. wschodnie gałęzie zakonów: jezuitów i kapucynów. Jezuitki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego stworzyli w 1926 r. w Albertynie (archidiecezja wileńska) placówkę, do której należała pobliska parafia Synkowicze, kapucyni zaś administrowali parafią w Lubieszowie (diecezja pińska)⁶⁷.

*

Schematyzmy diecezjalne Kościoła katolickiego z lat 1938–1939 pozwalają na

odtworzenie sieci i analizę parafii zakonnych w Polsce oraz są wygodnym źródłem do budowania baz danych i wizualizacji zgromadzonego w nich materiału na mapie. Ma to istotne znaczenie przy tworzeniu map cyfrowych, pozwalających na obrazowanie zjawiska nie tylko w przestrzeni, ale też w czasie. Stąd m.in. wynika ich popularność i możliwość zastosowania w badaniach nad strukturami kościelnymi. Schematyzmy te są więc nieocenionym, choć niejedynym zasobem informacji, nadto niepozbawionym błędów. Z dużą dokładnością jednak pozwalają odtworzyć obraz badanego zjawiska. Dowiodły tego chociażby zaprezentowane w niniejszym artykule rozważania nad siecią parafii zakonnych w Polsce w 1938 r. Przede wszystkim dość precyzyjnie udało się określić liczbę tych parafii, będących jedynie małą częścią ogromnej sieci kościołów i kaplic na tym obszarze. Dzięki naniesieniu informacji zawartych w schematyzmach na mapę cyfrową⁶⁸ wyłonił się ciekawy, a zarazem dokładny obraz rozmieszczenia parafii zakonnych. Większość z nich funkcjonowała w województwach południowych Drugiej Rzeczypospolitej, w diecezjach: śląskiej, krakowskiej, tarnowskiej, przemyskiej i lwowskiej (zob. mapa). O ile jednak liczba parafii zakonnych w czterech pierwszych diecezjach w porównaniu do liczby parafii diecezjalnych nigdy nie przekroczyła 2%, to w archidiecezji lwowskiej aż 7,67% funkcjonujących parafii w 1938 r. było prowadzonych przez zakony. Niewątpliwie za taki stan rzeczy odpowiadała z jednej strony duża w porównaniu do innych diecezji liczba domów zakonnych (57), jak i braki kadrowe wśród duchowieństwa diecezjalnego, zdolnego do pracy duszpasterskiej. Ponadto, jak ustalił Bolesław Kumor, większość duchownych w okresie poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej legitymowała się krótkim stażem kapłańskim,

⁶⁴ J. Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców*, t. 2: 1887–1932, s. 436.

⁶⁵ Tamże, s. 446–447.

⁶⁶ Schematyzm gnieźnieński i poznański, s. 205–206, 390; Schematyzm siedlecki, s. 62–63, 119–120; Schematyzm krakowski, s. 39, 148, 177, 180.

⁶⁷ A. Czenzek, *Otwarcie nowicjatu w Albertynie*, „Nasze Wiadomości”, 8, 1926–1928, s. 206–208; B. Łomacz, *Praca duszpasterska duchowieństwa neounijnego*, „Novum”, 22, 1980, s. 81–103.

⁶⁸ Zob. przyp. 12.

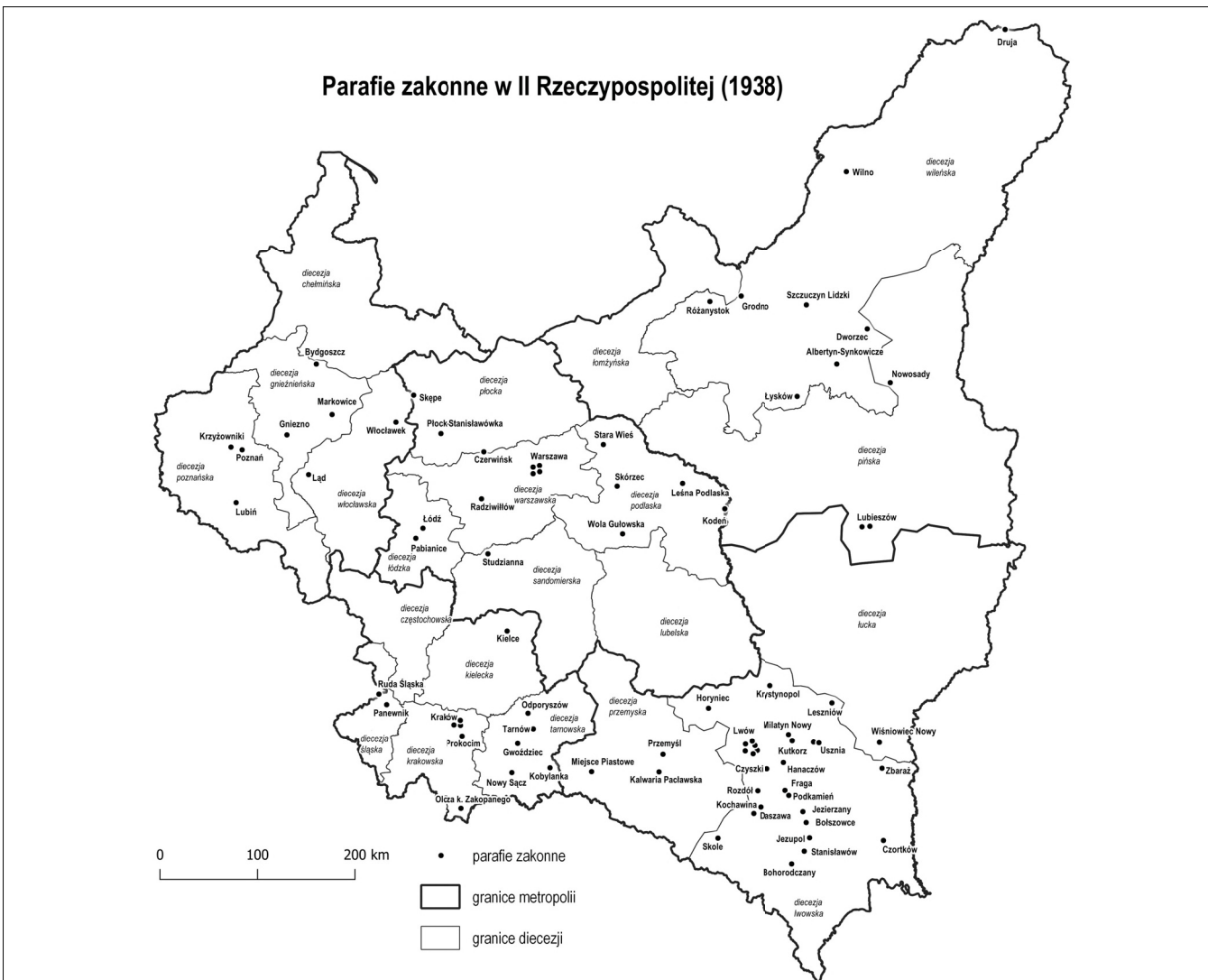
a tym samym nie posiadała niezbędnego do pracy w zróżnicowanym środowisku wyznaniowym doświadczenia życiowego⁶⁹. W pełni świadomy tych braków u podległego sobie duchowieństwa był przede wszystkim metropolita lwowski Józef Bilczewski, za którego rządów w archidiecezji powstało aż 107 parafii i ekspozytur, a który – jak twierdzi Mieczysław Tarnawski – „chętnie witał każdy nowy dom zakonny powstający na jej terytorium, chętnie powstaniu takiej osady duchownej czy to moralnie czy też niekiedy materialnie dopomagał”⁷⁰. Z pewnością dzięki jego zaangażowaniu spośród 34 funkcjonujących w 1938 r. parafii zakonnych w metropolii lwowskiej aż 26 zostało założonych na nowych gruntach, a tylko osiem funkcjonujących przejęły zakonne i zgromadzenia. Innymi słowy w metropolii lwowskiej do końca lat trzydziestych XX w. nowe parafie zakonne stanowiły 76,5%, a średnia ta dla całej Drugiej Rzeczypospolitej wynosiła 68,7% (55 parafii). Co prawda w metropolii gnieźnieńskiej i poznańskiej ta wielkość była jeszcze wyższa (87,5%), ale generalnie mała liczba parafii zakonnych na tym terytorium (8 parafii) nieco fałszuje obraz ogólny. Dla porównania, jak wynika z obliczeń, w metropolii warszawskiej przeważały parafie istniejące, przejęte

przez zakony (8 parafii). Stanowiły one 53,3% wszystkich parafii zakonnych na tym obszarze.

Interesującym zjawiskiem był też brak parafii zakonnych w czterech diecezjach: chełmińskiej, lubelskiej, częstochowskiej i łomżyńskiej, przy stosunkowo dużej (oprócz łomżyńskiej) liczbie domów i parafii diecezjalnych. Tylko w samej chełmińskiej w 1938 r. funkcjonowało aż 331 parafii diecezjalnych, a zakony męskie posiadały w niej dziewięć domów. W zdecydowanej większości parafie zakonne działały w miastach i miejscowościach małych. Tylko trzy duże ośrodki miejskie posiadały kilka tego typu parafii. Należały do nich: Lwów (5 parafii), Warszawa (4) i Kraków (4). Częściej też w prowadzenie parafii angażowały się zgromadzenia zakonne (misjonarze św. Wincentego a Paulo – 13 parafii, salezianie – 10 parafii), łącząc duszpasterstwo z działalnością kulturalno-oświatową i wydawniczą. Z kolei zakony istniejące na ziemiach polskich od średniowiecza (benedyktyni, karmelici trzewiczkowi, augustianie) koncentrowały się raczej na życiu wspólnotowym lub też na prowadzeniu różnego typu zakładów opiekuńczych, dobroczynnych, wychowawczych, szkół, przytułków i szpitali. ■

⁶⁹ B. Kumor, *Archidiecezja lwowska*, s. 282.

⁷⁰ M. Tarnawski, *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*, Lwów 1924, s. 49.

Aneks

Parafie zakonne w diecezjach polskich w 1938 r.

Metropolia gnieźnieńska i poznańska*

Lp.	Zakon / zgromadzenie	Parafia / rok erygowania parafii	Województwo
Archidiecezja gnieźnieńska i poznańska (Schematyzm gnieźnieński i poznański)			
1.	benedyktyni	Lubiń / XI w.	poznańskie
2.	franciszkanie konwent.	Gniezno / 1925	poznańskie
3.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Bydgoszcz / 1924	poznańskie
4.	oblaci	Markowice / 1924	poznańskie
5.	zmartwychwstańcy	Poznań / 1924	poznańskie
6.	zmartwychwstańcy	Krzyżowniki / 1934	poznańskie
Diecezja włocławska (Schematyzm włocławski)			
7.	salezianie	Łąd / 1890	łódzkie
8.	orioniści	Włocławek / 1935	pomorskie**

* w 1938 r. nie było parafii zakonnych w diecezji chełmińskiej

** do 1 kwietnia 1938 w województwie warszawskim

Metropolia warszawska*

Lp.	Zakon / zgromadzenie	Parafia / rok erygowania parafii	Województwo
Archidiecezja warszawska (Schematyzm warszawski)			
1.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Warszawa / 1626	warszawskie
2.	zmartwychwstańcy	Warszawa / 1904	warszawskie
3.	zmartwychwstańcy	Radziwiłłów / 1923	warszawskie
4.	salezianie	Warszawa / 1919	warszawskie
5.	marianie	Warszawa-Bielany / 1905	warszawskie
Diecezja łódzka (Schematyzm łódzki)			
6.	salezianie	Łódź / 1928	łódzkie
7.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Pabianice / 1906	łódzkie
Diecezja płocka (Schematyzm płocki)			
8.	bernardyni	Skępe / 1498	warszawskie
9.	salezianie	Czerwińsk / XI w.	warszawskie

10.	salezianie	Płock (Stanisławówka) / 1930	warszawskie
Diecezja siedlecka (Schematyzm siedlecki)			
11.	paulini	Łeśna Podlaska / 1695	lubelskie
12.	karmelici trzewickowi	Wola Gułowska / 1633	lubelskie
13.	oblaci	Kodeń / 1518	lubelskie
14.	marianie	Skórzec / 1797	lubelskie
Diecezja sandomierska (Schematyzm sandomierski)			
15.	filipini (oratorianie)	Stuzianna / 1674	kieleckie

* w 1938 r. nie było parafii zakonnych w diecezji lubelskiej

Metropolia krakowska*

Lp.	Zakon / zgromadzenie	Parafia / rok erygowania parafii	Województwo
Archidiecezja krakowska (Schematyzm krakowski)			
1.	kanonicy regularni laterańscy	Kraków / 1340	krakowskie
2.	augustianie	Prokocim (kaplica parafialna) / 1917	krakowskie
3.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Kraków – Nowa Wieś / 1923	krakowskie
4.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Olcza k. Zakopanego / 1914	krakowskie
5.	salezianie	Kraków – Dębniki	krakowskie
Diecezja śląska / katowicka (Schematyzm katowicki)			
6.	reformaci	Panewniki / 1930	śląskie
7.	jezuici	Ruda Śląska / 1929	śląskie
Diecezja kielecka (Schematyzm kielecki)			
8.	salezianie	Kielce / 1913	kieleckie
Diecezja tarnowska (Schematyzm tarnowski)			
9.	jezuici	Nowy Sącz / 1933	krakowskie
10.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Tarnów / 1906	krakowskie
11.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Odporyszów / 1905	krakowskie
12.	saletyni	Kobylanka / XVI w.	krakowskie

* w 1938 r. nie było parafii zakonnych w diecezji częstochowskiej

Metropolia wileńska*

Lp.	Zakon / zgromadzenie	Parafia / rok erygowania parafii	Województwo
Archidiecezja wileńska (Schematyzm wileński)			
1.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Łysków / 1527	białostockie
2.	karmelici bosí	Wilno / 1810	wileńskie
3.	marianie	Druja / 1852	wileńskie
4.	franciszkanie konwentualni	Grodno / 1697	białostockie
5.	salezianie	Dworzec / 1516	nowogródzkie
6.	salezianie	Różanystok / 1811	białostocki
7.	pijarzy	Szczuczyn Lidzki / 1831	nowogródzkie
8.	jezuici obrządku bizantyjsko-słowiańskiego	Albertyn – Synkowice / 1925	nowogródzkie
Diecezja pińska (Schematyzm piński)			
9.	Pijarzy	Lubieszów / 1832	poleskie
10.	Pallotyńi	Nowosady / 1908	białostockie
11.	kapucyni obrządku bizantyjsko-słowiańskiego	Lubieszów / 1935	poleskie

* w 1938 r. parafie zakonne w diecezji łomżyńskiej nie występują

Metropolia lwowska

Lp.	Zakon / zgromadzenie	Parafia / rok erygowania parafii	Województwo
Archidiecezja lwowska (Schematyzm lwowski)			
1.	jezuici	Kochawina / 1780	stanisławowskie
2.	dominikanie	Lwów / 1234	lwowskie
3.	dominikanie	Bohorodczany / 1691	stanisławowskie
4.	dominikanie	Czortków / 1610	tarnopolskie
5.	dominikanie	Jezupól / 1597	stanisławowskie
6.	dominikanie	Podkamień / 1464	tarnopolskie
7.	karmelici trzewickowi	Bołszowce / 1624	stanisławowskie
8.	karmelici trzewickowi	Rozdół / 1634	stanisławowskie
9.	franciszkanie konwentualni	Hanaczów / 1787	tarnopolskie
10.	franciszkanie konwentualni	Czyszki / 1420	lwowskie
11.	franciszkanie konwentualni	Horyniec / 1706	lwowskie
12.	bernardyni	Lwów / 1806	lwowskie
13.	bernardyni	Fraga / 1899	stanisławowskie

14.	bernardyni	Gwoździec / 1715	stanisławowskie
15.	bernardyni	Krystynopol / 1779	lwowskie
16.	bernardyni	Leszniów / 1821	tarnopolskie
17.	bernardyni	Zbaraż / 1788	tarnopolskie
18.	reformaci	Lwów – Kleparów / 1630	lwowskie
19.	kapucyni	Kutkorz / 1753	lwowskie
20.	kapucyni	Lwów – Zamarstynów / 1904	lwowskie
21.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Lwów / 1867	lwowskie
22.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Biały Kamień / 1903	tarnopolskie
23.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Jezierzany / 1889	tarnopolskie
24.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Milatin Nowy / 1906	tarnopolskie
25.	misjonarze św. Wincentego a Paulo	Usznia / 1746	tarnopolskie
26.	Zmartwychwstańcy	Skole / 1783	stanisławowskie
27.	Salezjanie	Daszawa n. Stryjem / 1907	stanisławowskie
28.	Saletyni	Stanisławów / 1926	stanisławowskie
29.	Saletyni	Lwów – Zniesienie	lwowskie
Diecezja przemyska (Schematyzm przemyski)			
30.	franciszkanie konwentualni	Kalwaria Paławska / 1743	lwowskie
31.	jezuici	Stara Wieś / 1852	lwowskie
32.	salezjanie	Przemysł – Zasanie / 1923	lwowskie
33.	michalici	Miejsce Piastowe / 1895	lwowskie
Diecezja łucka (Schematyzm łucki)			
34.	karmelici bosi	Wiśniowiec Nowy / 1645	wołyńskie

Bibliografia – References

Źródła drukowane

Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis pro anno domini 1938, Vilnae 1938.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Plocensis pro anno domini 1938, wyd. Wydawnictwo Księży Jezuitów, Warszawa [1938].

Directorium officii divini pro diaecesi Chelmensi in annum Domini MDCCXXXIV embolismicum secundum post bissextilem, [b.m.r.w.].

Directorium officii divini pro diaecesi Chelmensi in annum Domini MDCCXXXIX qui est embolismicus et post bissextilem III, [b.m.r.w.].

Elenchus cleri saecularis ac regularis et ecclesiarum Dioecesis Łomżensis anno domini 1938, wyd. Diecezja Łomżyńska, Łomża [1938].

Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis Dioecesis Luceoriensis pro anno domini 1938, wyd. Kuria Biskupa w Łucku, Luceoriae [1938].

- Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri Dioecesis Culmensis pro anno domini 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna w Pelplinie, Pelplin 1937.
- Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri Dioecesis Kielcensis pro anno domini 1938*, Kielciis 1938.
- Elenchus venerabilis cleri Archidioeceseos Cracoviensis pro anno domini 1938*, Kraków 1938.
- Katalog kościołów i duchowieństwa Archidiecezji Warszawskiej na rok 1938*, wyd. Seminarium Metropolitarne w Warszawie, Warszawa 1938.
- Katalog kościołów i duchowieństwa Diecezji Częstochowskiej na rok 1939*, wyd. Kuria Diecezjalna w Częstochowie, Częstochowa 1939.
- Katalog kościołów i duchowieństwa Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej na rok 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna w Siedlcach, Siedlce 1938.
- Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej na 1938 rok*, wyd. Kancelaria Prymasa Polski, Poznań 1938.
- Rocznik Diecezji Przemyskiej ob. lac. 1938*, wyd. Kuria Biskupia w Przemyślu, Przemyśl 1938.
- Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej) 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna w Katowicach, Katowice 1938.
- Rocznik Diecezji Tarnowskiej na rok 1938*, Tarnów [1938].
- Rocznik Diecezji Włocławskiej 1938*, wyd. Kuria Diecezjalna we Włocławku, Włocławek [1938].
- Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1938*, wyd. Curia Metropolitarna we Lwowie, Leopoli 1938.
- Schematyzm Kościoła Rzymsko-Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej z Mapą Diecezji i dodatkiem Spisu Polskich Parafii i Polskiego Duchowieństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, oprac. Z.A. Czernicki, Kraków 1925.
- Schematyzmy diecezji lubelskiej 1840–1929*, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14618#structure> [dostęp: 9 marca 2024].
- Schematyzmy diecezji lubelskiej 1930–1935*, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14747#structure> [dostęp: 9 marca 2024].
- Schematyzmy diecezji lubelskiej 1936–1939*, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14740#structure> [dostęp: 9 marca 2024].
- Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Łódzkiej 1938*, wyd. Seminarium Duchowne w Łodzi, Łódź [1938].
- Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Sandomierskiej 1938*, wyd. Seminarium Duchowne w Sandomierzu, Sandomierz [1938].
- Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Lubelskiej 1938*, Lublin 1938.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1948, Lublin 1948*, <https://polona.pl/item/spis-kosciolow-i-duchowieństwa-diecezji-lubelskiej-1948,MTA2NzY5MjQ0/2/#info> [dostęp: 9 marca 2024].
- Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Pińskiej w R.P. 1938*, wyd. Diecezja Pińska, Pińsk 1938.

Opracowania

- Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*, <https://www.iskk.pl/badania/roczniki-statystyczne> [dostęp: 14 marca 2024].
- Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805–2010. The Historical Atlas of the Lublin (Arch)Diocese 1805–2010*, red. H. Gapski, Lublin 2011 (Geografia Historyczna Kościoła w Polsce, 1: Metropolia Lubelska. Archidiecezja Lubelska).
- Atlas historyczny metropolii przemyskiej. (Archi)diecezja przemyska, diecezja rzeszowska, diecezja zamojsko-lubaczowska ok. 1340–2018. The Historical Atlas of the Metropolis of Przemyśl. (Arch)Diocese of Przemyśl, Diocese of Rzeszów, Diocese of Zamość-Lubaczów around 1340–2018*, red. H. Gapski, Lublin 2019 (Geografia Historyczna Kościoła w Polsce, 2: Metropolia przemyska. [Archi]diecezja przemyska, Diecezja rzeszowska, Diecezja zamojsko-lubaczowska), Lublin 2019.
- Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, <https://experience.arcgis.com/experience/db60533cdd33437c8d5d206fd7600d63> [dostęp: 14 marca 2024].
- Babnis M., *Status administratora w parafiach zakonnych opactwa oliwskiego na przykładzie Matarni*, „Libri Gedanenses”, 36, 2019, s. 53–67.
- Baniak J., *Powołania do kapłaństwa i do życia zakonnego w Polsce w latach 1900–2010. Studium socjologiczne*, Poznań 2012.
- Bibliografia map i planów opracowanych w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL i wydanych w latach 1956–2000*, red. i oprac. R. Kozyrski, Lublin 2001.
- Brenk M., Chaczko K., Płasek R., *100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 39, 2018, s. 151–170.
- Brudzisz M., *Sieć parafii i placówek zakonnych w łacińskiej diecezji łuckiej od r. 1589 do końca XVII wieku*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego KUL”, 16, 1966, s. 320–323.
- Brudzisz M., *Sieć parafii i placówek zakonnych według Status dioecesis Luceoriensis, sporządzony 26 VIII 1701 r.*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika

- Towarzystwa Naukowego KUL”, 16, 1966, s. 323–329.
- Bujak G., *Rozwój sieci parafialnej w diecezji kieleckiej w latach 1918–1939*, w: *In vinculo communionis. Księga jubileuszowa ku czci biskupa kieleckiego Kazimierza Ryczana w 60. rocznicę urodzin*, red. K. Gurda, T. Gacia, Kielce 1999, s. 217–251.
- Chomentowska E., *Bibliografia schematyzmów zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718–1918. Bibliography of Schematisms of Male Religious Orders in the Former Poland between 1718–1918*, Lublin 2016.
- Chomentowska E., *Schematyzmy zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718–1918. Studium źródłoznawcze*, Lublin 2016.
- Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998.
- Czenczek A., *Otwarcie nowicjatu w Albertynie*, „Nasze Wiadomości”, 8, 1926–1928, s. 206–208.
- Dębowska M., *Schematyzmy diecezji łuckiej i żytomierskiej (1801–1938)*, w: *Archivum seu thesaurus Universitatis et acta aliorum officiorum. Studia ofiarowane dr hab. Annie Łosowskiej na czterdziestelecie pracy naukowej*, red. M. Kuchciak, K. Skupieński, Lublin 2022, s. 307–320.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Fabiani B., *Warszawski dwór Ludwika Marii*, Warszawa 1976.
- Fąka M., *Unia personalna Gniezno-Poznań w świetle źródeł prawnohistorycznych*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik historyczno-prawny”, 24, 1981, 1–2, s. 215–232.
- Flaga J., *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. Duszpasterstwo*, Lublin 1991.
- Gach P. P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984.
- Gigilewicz E., *Schematyzm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2012, kol. 1217.
- Historia – tożsamość – kultura. 100-lecie salezjańskiej Parafii Świętego Józefa w Przemyślu*, red. J. Gocko, M. Trojanowska, Warszawa–Przemyśl 2023.
- Iwicki J., *Charyzmat Zmartwychwstańców. Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. 1–2, Katowice–Kraków–Kielce 1990–2007.
- Janeczek S., *Działalność księży misjonarzy prowincji krakowskiej 1865–1914*, „Nasza Przeszość”, 77, 1992, s. 165–226.
- Jastrzębski R., *Polskie konkordaty w XX wieku*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 13, 2021, s. 147–179.
- Kamiński L., *Kościół i klasztor OO. Kapucynów w Łomży. Historia obiektu i miejsca*, „Studia Łomżyńskie”, 19, 2008, s. 129–140.
- Kardyś P., *Rubrycele i schematyzmy diecezji żmudzkiej z lat 1853–1914 zachowane w archiwum diecezjalnym w Kielcach*, „Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce”, 126, 2016, s. 291–319.
- Karolewicz G., *Z badań nad wezwaniami kościołów*, „Roczniki Humanistyczne”, 22, 1974, 2, s. 215–231.
- Klima E., *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 11, 2011, s. 45–77.
- Knop Z.K., *Święty Wincenty a Paulo (1581–1660). Jego dzieła w Polsce*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 2, 2008, s. 53–57.
- Kołodziej M., *Powierzenie parafii instytutowi zakonnemu w archidiecezji wrocławskiej*, w: W. Wenz, M. Kołodziej, *Znaczenie parafii w życiu Kościoła partykularnego*, Wrocław 2020, s. 125–171.
- Kościelak S., *Zakonnicy jako wsparcie dla duszpasterstwa diecezjalnego w parafiach archidiaconatu pomorskiego i kamińskiego (na tzw. Kaszubach) w XVII–XVIII w. Zarys problemu*, „Tabularium Historiae”, 2, 2017, s. 143–160.
- Kościół katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, red. nauk. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991.
- Kościół katolicki w Polsce 1991–2011. Rocznik statystyczny*, red. P. Ciecieląg i in., Warszawa 2014.
- Kracik J., *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji krakowskiej w latach 1912–1951*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1: *Archidiecezja krakowska za pasterzowania Adama Stefana Sapiehy*, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 409–436.
- Kramarz H., *Schematyzmy galicyjskie (1776–1914) jako c.k. rocznik sprawozdawczy dotyczący obsady kadrowej władz, urzędów, towarzystw i instytucji*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 10, 2007, 1, s. 5–29.
- Krucik E., *Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej (1532–2019)*, „Roczniki Teologiczne”, 67, 2020, 4, s. 5–39.
- Kufel H., *Książka w parafiach i zgromadzeniach zakonnych Grudziądzka do 1939 r.*, „Studia Pelplińskie”, 15, 1984, s. 289–306.
- Kumor B., *Archidiecezja krakowska i jej organizacja terytorialna*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 32, 1979, s. 80–95.
- Kumor B., *Archidiecezja łwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939 r.*, „Folia Historica Cracoviensia”, 3, 1996, s. 265–286.
- Kumor B., *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22, 1971, s. 319–402.
- Kuropatnicki E.A., *Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi*, Lwów 1858.
- Kwaśniewski A., *Rubrycele i schematyzmy diecezji kieleckiej (1808–1818)*, „Z Dziejów Regionu i Miasta.

- Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej”, 4, 2013, s. 57–77.
- Litak S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. The Atlas of the Latin Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century*, Lublin 2006.
- Luchter B., *Jednostki katastralne jako podstawa badań struktury użytkowania ziemi w mieście Krakowie*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie”, 821, 2010, s. 145–162.
- Łomacz B., *Praca duszpasterska duchowieństwa neounijnego*, „Novum”, 22, 1980, s. 81–103.
- Mandziuk J., *Postacie Kościoła śląskiego w czasach nowożytnych (cd.)*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 18, 2011, 1, s. 5–70.
- Marczewski J.R., *Rubryce i schematyzmy diecezji lubelskiej w okresie międzywojennym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 122, 2024, s. 243–256.
- Marecki J., *Konwent kapucynów we Lwowie – Zamarstynowie (1903–1946)*, „Folia Historica Cracoviensia”, 3, 1996, s. 171–215.
- Maziarz A., *Biskupi polscy wobec powrotu benedyktynów w XIX i XX wieku*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 42, 2023, 2, s. 7–32.
- Miławicki M., *Duszpasterstwo parafialne oo. dominikańców w archidiecezji lwowskiej w okresie międzywojennym. Rekonesans badawczy*, „Studia Pastoralne”, 10, 2014, s. 112–132.
- Misiaszek A., *Powstanie i rozwój historyczny parafii*, „Studia Warmińskie”, 41–42, 2004–2005, s. 327–338.
- Mról F., *Geneza i typologia sanktuariów pańskich w Polsce*, Kraków 2021.
- Müllerowa L., *Organizacja archidiecezji wileńskiej w latach 1914–1984*, „Studia Teologiczne”, 5–6, 1987–1988, s. 144–160.
- Müllerowa L., *Sieć parafialna w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 122–126.
- Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.
- Nowe diecezje Kościoła katolickiego w Polsce*, red. L. Adamczuk i in., Warszawa 1994.
- Ochman K., *Kulturowe i edukacyjne znaczenie łaciny*, „Edukacja”, 4, 2021, s. 68–76.
- Olszewski D., *Funkcje społeczno-kulturalne polskiej parafii na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Kulturotwórcza rola Kościoła na przełomie XIX i XX wieku*, red. J. Ziółek, Lublin 1997, s. 9–90.
- Olszewski D., *Okres wzrastającego ucisku i głębokich przemian społecznych (1864–1914)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 457–506.
- Olszewski D., *Organizacja parafialna Kościołów chrześcijańskich w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, „Roczniki Humanistyczne”, 48, 2000, 2 [z. specjalny], s. 335–344.
- Panek B., *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, „Saeculum Christianum”, 4, 1997, 2, s. 43–83.
- Pietrzykowski J., *Dlaczego salezjanie polscy prowadzą duszpasterstwo parafialne?*, „Seminare”, 17, 2001, s. 487–504.
- Piroyński M., Szczęch S., *Rocznik statystyczny Kościoła katolickiego w Polsce. Rok pierwszy. 1937*, Lublin 1938.
- Piroyński M., *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937.
- Piroyński M., *Zakony żeńskie w Polsce*, Lublin 1935.
- Posłani, by ewangelizować jako bracia mniejsi w parafii. Materiały dla duszpasterstwa parafialnego*, wyd. Sekretariat generalny ds. Ewangelizacji, Rzym 2009.
- Prejs R., *Pierwszy zakon franciszkański w diecezji kieleckiej (krakowsko-kieleckiej) w latach 1864–1918*, „Studia Franciszkański”, 33, 2023, s. 203–223.
- Prejs R., *Pięćdziesiąt lat Instytutu Historii Kościoła i Patrologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2014.
- Prejs R., *Zakonnicy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 r. Zagadnienia wybrane*, „Nasza Przeszłość”, 88, 1997, s. 311–327.
- Radwan M., *Polityka rosyjska wobec Kościoła katolickiego na Litwie i Białorusi (po roku 1863)*, „Symposium. Periodyk naukowy”, 3, 1999, 1, s. 31–62.
- Religie i wyznania w Koronie w II połowie XVIII w.*, <https://experience.arcgis.com/experience/7396a-5af396a4c17a449d3fae580ea50> [dostęp: 14 marca 2024].
- Samsel A., *Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna*, „Wychowanie w Rodzinie”, 7, 2013, s. 235–258.
- Sitnik A.K., *Reakcje bernardynów na kasaty ich klasztorów w końcu XVIII i w XIX wieku – wybrane przykłady*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 122, 2024, s. 319–344.
- Skonieczny P., *Kim jest proboszcz zakonny? O relacji między przełożonym zakonnym a proboszczem w parafii powierzonej instytutowi zakonnemu*, „Annales Canonici”, 10, 2014, s. 57–78.
- Skonieczny P., *Stosunki majątkowe między parafią zakonną a domem zakonnym*, „Analecta Cracoviensia. Studia philosophico-theologica edita a professoribus Cracoviae”, 45, 2013, s. 335–351.
- Sobański R., *Powierzenie parafii zakonnikowi według motu proprio „Ecclesiae Sanctae”*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 11, 1968, 1–2, s. 61–80.
- Stanaszek B., *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999.
- Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992–2004*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, S.H. Zareba, Warszawa 2006.

- Stefanowski M., *Rubryceli*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 33–34: P–Q–R, red. S. Gall i in., Kraków 1914, s. 353.
- Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego przed II wojną światową*, <https://geo-ecclesiae.kul.pl/latin-church-1938/> [dostęp: 10 kwietnia 2024].
- Sukiennik E., *Jezuici w Świętej Lipce*, Święta Lipka–Warszawa 2023.
- Szady B., *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 54, 2020, nr 2, s. 5–42.
- Szczepaniak J., *Zawartość i katalog rubrycel diecezji krakowskiej z lat 1735–1811 znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 115, 2021, s. 471–502.
- Sztafrowski E., *Parafia w hierarchicznej strukturze Kościoła*, „Prawo Kanoniczne”, 34, 1991, 3–4, s. 51–63.
- Świda A., *Towarzystwo Salezjańskie. Rys historyczny*, Kraków 1984.
- Tarnawski M., *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*, Lwów 1924.
- Umiński W., *Warszawski Konwikt Teologiczny pod zarządem księży misjonarzy (1918–1939)*, „Nasza Przeszłość”, 86, 1996, s. 541–574.
- Wilk S., *Archidiecezja gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja archidiecezji pod rządami prymasów kard. Edmunda Dalbora i kard. Augusta Hlonda*, Lublin 1987.
- Włodarczyk-Czech E., *Działalność ojców salwatorianów w Bagnie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku w kontekście deklarowanej wolności wewnętrznej przekonań religijnych w Polsce Ludowej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 45, 2023, 1, s. 177–195.
- Wnęk S., *Geografia duchowości Galicji w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego na przełomie XIX i XX w. Wybrane zagadnienia*, w: *Małe miasta. Duchowość kanoniczna*, red. M. Zemło, Białystok 2020, s. 285–313.
- Zakład Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN, <https://ihpan.edu.pl/struktura/zaklad-atlasu-historycznego/> [dostęp: 14 marca 2024].
- Związek J., *Rozwój sieci parafialnej w diecezji częstochowskiej w latach 1925–1963*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 1, 1973, s. 235–259. ■

Diocesan directories from 1938–39 as a source for research on parishes of male religious orders in Poland. Statistical analysis, database and web application

Summary

The article focuses on the location of monastic parishes of the Catholic Church in the Second Polish Republic (interwar Poland). It is the result of work on this issue, carried out as part of a research project on the territorial divisions of the Church from the 10th to the 21st century. The source basis of the article are the printed diocesan schematisms (Lat. *schematismus*, official lists of the clergy of a particular ecclesiastical administration unit) from 1938–39. Their contents were transferred to a database. On its basis, a web application (map) was created, available at <https://geo-ecclesiae.kul.pl/latin-church-1938/>. This allowed for the reconstruction of the network of monastic parishes, which, particularly in the eastern regions of the Second Polish Republic, served as important integration centres for Poles. It is important to note that the number of religious parishes was closely related to the number of houses in specific dioceses and the initiatives of particular religious orders to establish them.

Significant differences were observed in this regard. For example, the number of established monastic parishes in the Lvov metropolis, with a well-developed network of monasteries, was the highest in interwar Poland. In contrast, this trend was not evident in the dioceses of Gniezno and Poznań.

Most monastic parishes were established and operated in small towns and villages, while large cities were often closed to such initiatives. These pastoral centres were predominantly founded in the southern dioceses of the Second Republic, although some dioceses lacked any religious parishes altogether. The missionaries of St Vincent a Paulo and the Salesians showed particular initiative in establishing and running religious parishes. However, most religious orders established and ran only one or two parishes during the period under review. ■

Robert Kozyrski – dr hab. prof. KUL, historyk zatrudniony w Ośrodku Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, specjalizuje się w badaniach nad relacjami Kościoła–państwo, parlamentaryzmem i administracją w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. oraz nad historią i geografią Kościoła w Polsce XIX i XX w.
(robert.kozyrski@kul.pl)

Robert Kozyrski – PhD hab., university professor; historian employed at the Institute for the Historical Geography of the Church in Poland, John Paul II Catholic University in Lublin, specialises in research on Church–state relations, parliamentarism and administration in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th to 18th centuries, and on the history and geography of the Church in Poland in the 19th and 20th centuries.
(robert.kozyrski@kul.pl)